

تأثیر تراکم بوته بر عملکرد و تولید اسانس گیاه دارویی نعناع فلفلی (*Mentha piperita* L.)

فاطمه حیدری^{۱*}، سعید زهتاب سلماسی^۱، عزیز جوانشیر^۱، هوشنگ آلیاری^۱ و محمدرضا دادپور^۲

(تاریخ دریافت: ۸۶/۷/۸؛ تاریخ پذیرش: ۸۶/۱۲/۲۱)

چکیده

به منظور بررسی اثر تراکم بوته بر عملکرد و میزان اسانس گیاه دارویی نعناع فلفلی آزمایشی با سه تکرار در دانشکده کشاورزی دانشگاه تبریز در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ اجرا شد. در این بررسی اثر تراکم کاشت در چهار سطح (۸، ۱۲، ۱۶ و ۲۰ بوته در متر مربع) ارزیابی شد. نتایج حاصل از هر سال به صورت اسپلیت پلات در زمان و نتایج حاصل از دوسال به صورت تجزیه مرکب دو ساله تحلیل شدند. نتایج نشان داد که تراکم بوته، عملکرد تر، عملکرد خشک، درصد اسانس بوته و عملکرد اسانس را تحت تأثیر قرار داده ولی اثری بر درصد اسانس برگ نداشته است. بیشترین عملکرد تر، عملکرد خشک، درصد اسانس برگ، درصد اسانس بوته و عملکرد اسانس در سال دوم تولید شد. بیشترین عملکرد اسانس در تراکم ۲۰ بوته در مترمربع و در سال دوم به میزان ۲۱/۱۵ لیتر در هکتار حاصل شد.

واژه‌های کلیدی: تراکم بوته، عملکرد تر و خشک، عملکرد اسانس، نعناع فلفلی

مقدمه

بزرگ‌ترین تولیدکننده‌های نعناع هستند و میزان صادرات اسانس نعناع در کشور هندوستان در سال‌های ۲۰۰۳ - ۲۰۰۲ حدود ۸۵۰۰ تن بوده است (۹). مواد مؤثره اگر چه اساساً با هدایت فرایندهای ژنتیکی ساخته می‌شوند، ولی سنتز آنها به طور بارزی تحت تأثیر عوامل محیطی قرار می‌گیرد به طوری که عوامل محیطی سبب تغییراتی در رشد و نمو گیاهان دارویی و نیز کمیت و کیفیت مواد مؤثره آنها می‌شود (۱). تراکم اثرات بسیار زیادی بر عملکرد محصول در گیاهان دارویی دارد و همچون سایر تکنیک‌های مدیریت کشاورزی با اهمیت می‌باشد. هدف از فاصله گذاری مناسب میان بوته‌ها آن است که ترکیبی مناسب از عوامل محیطی (آب، اقلیم، نور و خاک) برای حصول حداکثر عملکرد با کیفیت مطلوب تأمین شود. از طرف

نعناع فلفلی با نام علمی *Mentha piperita* L. از تیره *Lamiaceae* از جمله گیاهان بسیار مهم دارویی است که مصارف گسترده‌ای در صنایع دارویی، غذایی و بهداشتی دارد. گیاهان تیره نعناع طوری در کره زمین پراکنده شده‌اند که در اغلب نواحی یافت می‌شوند، ولی بیشینه انتشار آنها در منطقه مدیترانه است (۲ و ۵). امروزه در کشورهای مختلف جهان، متجاوز از یک هزار تن اسانس در سال، از این گیاهان تهیه می‌شود و این خود درجه اهمیت و توسعه کشت آنها را در نقاط مختلف کره زمین نشان می‌دهد. اسانس مانت کشور انگلستان که به اسانس میچام (*Micham*) موسوم است، بهترین نوع آن به حساب می‌آید (۵). ایالات متحده آمریکا و هندوستان

۱. به ترتیب کارشناس ارشد، دانشیار و استادان زراعت، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز

۲. استادیار باغبانی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز

*: مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: heidari.fa@gmail.com

(45×20 و 45×30 سانتی متری) بیشترین عملکرد شاخ و برگ در الگوی کاشت 45×30 سانتی متری به دست می آید و تراکم کاشت عملکرد را تحت تأثیر قرارداد. پارمتر (۱۶) در تحقیقی گزارش کرده است که بیشترین عملکرد ریشه سر خار گل در تراکم‌های پایین حاصل می شود در این آزمایش تراکم بوته شامل ۱۵ تا ۶۵ بوته در هر مترمربع بود که بیشترین عملکرد ریشه در تراکم ۲۰ بوته در متر حاصل شد. فاکتورهای زراعی نیز روی عملکرد کمی و کیفی نعنای، تعداد غدد مولد اسانس در واحد برگ، تعداد برگ، تعداد گره و مساحت برگ تأثیر معنی داری دارد. در این میان فاکتور تراکم بوته از فاکتورهای مهم زراعی است که روی عملکرد اسانس و عملکرد تر و عملکرد خشک در واحد سطح تأثیر معنی داری دارد. مهم ترین اهداف این پژوهش تعیین بهترین تراکم کاشت برای تولید ماده خشک و اسانس و ارزیابی تراکم بوته بود.

مواد و روش‌ها

این آزمایش در سال‌های زراعی ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ در ایستگاه تحقیقاتی دانشکده کشاورزی دانشگاه تبریز (کرکج) واقع در ۱۲ کیلومتری شرق تبریز انجام گرفت. ارتفاع این منطقه از سطح دریا ۱۳۶۰ متر است و در ۲۷ دقیقه و ۴۶ درجه طول شرقی و ۳ دقیقه و ۳۸ درجه عرض شمالی قرار دارد. بافت خاک از نوع لومی شنی و لومی، رسی شنی است و ساختمان خاک، دانه ریز و در حالت خشک بسیار سخت است. pH خاک برابر ۸/۱ و قابلیت هدایت الکتریکی عصاره گل اشباع (EC) ۶۳ درصد دسی زیمنس بر متر است. مقدار نیتروژن کل خاک این منطقه در عمق صفر تا ۳۰ سانتی متر، ۰/۳ درصد فسفر قابل جذب (P2O5) ppm ۱۵/۵ و مواد آلی ۰/۶ درصد است براساس آمار هواشناسی، منطقه کرکج دارای زمستان‌های سرد و تابستان‌های گرم با میانگین بارندگی سالیانه ۲۱۸/۵۴ میلی متر است. در این تحقیق تراکم بوته شامل ۸، ۱۲، ۱۶ و ۲۰ بوته در مترمربع در سه تکرار روی گیاه دارویی نعنای فلفلی مورد بررسی قرار گرفت. هر واحد آزمایشی شامل ۴ ردیف به فاصله

دیگر، برای انجام عملیات داشت فضای کافی فراهم شود تا کیفیت محصول مطلوب تر گردد (۱۲). حاج سید هادی و همکاران (۳) طی تحقیقی گزارش کردند که با کاشت بایونه در الگوی کاشت (50×20 سانتی متر) بیشترین عملکرد اسانس و عملکرد کامازولن به دست می آید و هم چنین نتایج تحقیق آنها نشان داد که تراکم بوته روی میزان اسانس گل و درصد کامازولن تأثیر معنی دار نداشت. نقدی بادی و همکاران (۶) با کاشت آویشن در سه فاصله کاشت (۱۵، ۳۰ و 45 سانتی متر) و برداشت در ۵ تاریخ (۱۲ فروردین، ۲۱ فروردین، ۲ خرداد، ۳۰ خرداد و ۲۱ مهرماه سال ۱۳۷۸) گزارش نمودند که حداکثر عملکرد تر، خشک، اسانس و تیمول در فاصله کشت ۱۵ سانتی متر و برداشت آخر (مهرماه ۷۸) حاصل شده است، آنها اظهار داشتند که تغییرات فصلی اثر معنی داری روی درصد اسانس داشت و بیشترین درصد اسانس در برداشت چهارم (اواخر خرداد ۷۸) حاصل شد، در این آزمایش درصد اسانس و تیمول در فاصله کشت‌های مختلف از نظر آماری تفاوت معنی داری نداشت. ولی فاصله کاشت و تغییرات فصلی اثر معنی داری را روی عملکرد کمی و کیفی آویشن داشتند. رضایی نژاد و همکاران (۴) با کاشت زیره سبز در فواصل ردیفی مختلف ($20-30$ و 40 سانتی متر) گزارش نمودند که فاصله ردیف تأثیر معنی داری بر عملکرد دانه دارد و بالاترین عملکرد اسانس و دانه در فاصله ردیفی ۲۰ سانتی متری به دست آمد، ولی بر درصد اسانس تأثیر معنی داری نداشت. آراباسی و بایرام (۸) با کاشت ریحان در ۳ تراکم مختلف (۲۰، ۴۰ و ۶۰ بوته در متر مربع) و در دو حالت کوددهی با نیتروژن و بدون کوددهی گزارش نمودند که بیشترین مقدار عملکرد تر، عملکرد خشک، عملکرد برگ خشک شده، درصد مواد مؤثره و عملکرد مواد مؤثره در تراکم ۲۰ بوته در مترمربع با حالت کوددهی در طول سال‌های ۲۰۰۲-۲۰۰۰ تعیین شده است. در حالی که بیشترین درصد مواد مؤثره تحت حالت بدون کوددهی با تراکم ۲۰ بوته در متر مربع به دست آمد. دی لالوز و همکاران (۱۱) گزارش کردند که با کشت نعنای فلفلی در الگوهای کاشت مختلف

گرفت، سپس وزن خشک آنها اندازه‌گیری شد. در این آزمایش اسانس موجود در برگ و بوته گیاه نعناع فلفلی در اوایل گل‌دهی (۱۵ درصد) در آزمایشگاه استخراج گردید. برای استخراج اسانس از روش تقطیر با آب (Water distillation) استفاده شد. در این روش در واقع آب و اسانس با هم تقطیر می‌شوند و به دنبال آن اسانس به سهولت استخراج می‌گردد. در این تحقیق به منظور استخراج اسانس از دستگاه اسانس‌گیر (Clevenger) (دستگاه شیشه‌ای است که در داخل کشور ساخته شده) استفاده شد. از آن جایی که درصد اسانس بر حسب درصد اسانس در وزن خشک برگ و بوته‌ها محاسبه می‌شود، بنابراین قبل از انجام اسانس‌گیری میزان رطوبت نمونه‌ها اندازه‌گیری شد. با استفاده از وزن مخصوص اسانس (۰/۹۰۳ گرم بر میلی‌لیتر) به سهولت می‌توان نتیجه را به واحد سطح زمین زراعی یعنی هکتار نیز تعمیم داد. آنالیز آماری داده‌ها با استفاده از برنامه آماری MSTAT-C و مقایسه میانگین‌ها نیز با استفاده از آزمون چند دامنه‌ای دانکن (معنی‌دار در سطح احتمال ۰/۰۵) انجام شد و برای رسم نمودارها از نرم‌افزار Excel استفاده شد.

نتایج

نتایج حاصل از تجزیه واریانس مرکب دوساله تأثیر تراکم بوته روی برخی از ویژگی‌های مربوط به رشد و تولید اسانس نعناع فلفلی در جدول ۱ نشان داده شده است. در مورد برخی از این صفات توضیحاتی به شرح زیر ارائه می‌شود.

۱. عملکرد تر

نتایج موجود نشان داد که عملکرد تر گیاه تحت تأثیر تراکم بوته، اثر متقابل تراکم بوته و چین، سال، تراکم بوته و سال و چین در سال قرار گرفت. جدول ۲ مقایسه میانگین عملکرد تر را در تراکم‌های مختلف کاشت نشان می‌دهد. طبق این جدول مشاهده شد که بیشترین عملکرد تر در تراکم ۲۰ بوته در مترمربع حاصل شد. در چین اول و در تراکم ۲۰ بوته در مترمربع

۵۰ سانتی‌متر و به طول ۳ متر بود. فاصله واحدهای آزمایشی از یکدیگر ۵۰ سانتی‌متر و فاصله بلوک‌ها ۱/۵ متر در نظر گرفته شد. نتایج حاصل از هر سال به صورت اسپلیت پلات در زمان و برای نتایج حاصل از دو سال تجزیه مرکب دوساله انجام شد. در این آزمایش از نعناع فلفلی (*Mentha piperita* L.) که از پژوهشکده گیاهان دارویی جهاد دانشگاهی تهیه شده بود، استفاده شد. در پاییز سال ۱۳۸۲ زمین مورد نظر با گاو آهن برگردان‌دار، شخم عمیق (۳۰-۲۰ سانتی‌متر) زده شد در اوایل اردیبهشت ماه ۱۳۸۳ مزرعه به شکل جوی پشته در آمد و سپس کرت‌هایی به ابعاد ۲/۵×۳ متر مربع ایجاد گردید. نشاها به صورت تصادفی در چهار تراکم (۸، ۱۲، ۱۶، و ۲۰ بوته در مترمربع) در عمق ۶ سانتی‌متری خاک با دست کاشته شدند و بلافاصله بعد از کاشت، آبیاری انجام شد و در طول مدت دوره رشد گیاه هفته‌ای دو بار آبیاری انجام گرفت. عملیات وجین سه تا چهار بار در طول چین اول و یک بار در چین دوم به صورت دستی به خصوص در مراحل اولیه رشد گیاه که به کندی صورت می‌گیرد، انجام گرفت. از علف‌های هرز مشکل ساز در این مزرعه می‌توان به سلمه تره (*Chenopodium album*) پیچک صحرائی (*Portulaca oleracea*) و خرفه (*Convolvulus arvensis*) اشاره کرد. از هیچ علف‌کشی برای کنترل علف‌های در این آزمایش استفاده نشد و برای کنترل آنها وجین دستی صورت گرفت. در فروردین ماه سال دوم (۸۴) با آغاز رشد مجدد بوته‌ها، با استفاده از قیچی باغبانی بوته‌های اضافی حذف شدند و تراکم‌های مورد نظر در مزرعه اعمال گردید. گیاهان کاشته شده در ۱۵٪ گل‌دهی با دست و توسط قیچی باغبانی برداشت شدند. چین اول در نیمه دوم تیر ماه و چین دوم در نیمه اول آبان ماه (در هر دو سال) برداشت شد. برای انجام عمل برداشت یک ردیف از هر طرف کرت و ۰/۵ متر نیز از هر دو طرف کرت (بالا و پایین) به عنوان اثر حاشیه در نظر گرفته شد. نمونه‌ها به صورت تر و خشک توزین گردیدند. پس از تعیین وزن تر، نمونه‌ها در دمای ۷۵ درجه سانتی‌گراد به مدت ۴۸ ساعت (تا زمانی که وزن خشک گیاه ثابت بماند) در آن قرار

جدول ۱. تجزیه واریانس مرکب دوساله تأثیر تراکم بوته روی برخی صفات مرفولوژی و اسانس نعناع فلفلی

میانگین		مربعات					
منابع تغییر	درجه آزادی	عملکرد تر	عملکرد خشک	ارتفاع بوته	درصد اسانس در برگ	درصد اسانس در بوته	عملکرد اسانس
تکرار	۲	۰/۴۶*	۰/۱۳n.s	۲۰/۷۳n.s	۰/۰۷n.s	۰/۷۹**	۴۸/۲۷n.s
تراکم بوته	۳	۱/۳۵**	۰/۷۹**	۴۳/۶۰n.s	۰/۲۴n.s	۰/۴۲*	۴۹/۳۵*
سال	۱	۳/۴۶**	۱/۰۷**	۴۶۹/۹۳**	۸۸/۵۷**	۶۶/۷۵**	۵۲۶۸/۵۴**
سال × تراکم بوته	۳	۰/۶۰*	۰/۴*	۷۴/۴۷n.s	۰/۲۶*	۰/۳۳*	۴۱/۳۱*
خطا	۱۲	۰/۰۸	۰/۰۵	۲۵/۹۶	۰/۱۱۰	۰/۰۶	۱۱/۶۷
چین	۱	۰/۰۷n.s	۰/۰۶**	۱۱۱۹/۳۰**	۰/۰۰۱n.s	۰/۵۳**	۳۲۶/۲۷**
چین × تکرار	۲	۰/۶۵**	۰/۳۵**	۵۴/۸۸**	۰/۰۱n.s	۰/۲۴*	۲/۲۷n.s
چین × تراکم بوته	۳	۰/۲۴**	۰/۰۷n.s	۳۶/۶۶*	۰/۰۶n.s	۰/۰۹n.s	۱۴/۰۴n.s
چین × سال	۱	۱۵/۰۸**	۱۲/۷۵**	۵۳۶۱/۰۷۱**	۷/۱۳**	۶/۷۱**	۳۸/۴۵n.s
تراکم بوته × چین × سال	۳	۰/۳۵n.s	۰/۰۵n.s	۲۴/۲۸n.s	۰/۰۸۲n.s	۰/۱۱n.s	۱۱/۵۵n.s
خطا	۱۶	۰/۱۶	۰/۱۴	۲۵/۰۵	۰/۰۸۶	۰/۱۱	۱۴/۱۵
ضریب تغییرات	%	۳۱/۷۱	۳۳/۷۷	۱۱/۱۲	۲۱/۲۲	۳۳/۶۶	۳۷/۱۲

n.s, *, ** : ترتیب غیر معنی دار و معنی دار در سطح احتمال ۵٪ و ۱٪.
به دلیل غیر معنی دار بودن خطای ۱، خطای ۱ با خطای ۲ پولد شده است.

جدول ۲. مقایسه میانگین برخی صفات نعناع فلفلی در تراکم های مختلف کاشت (میانگین دو سال آزمایش)

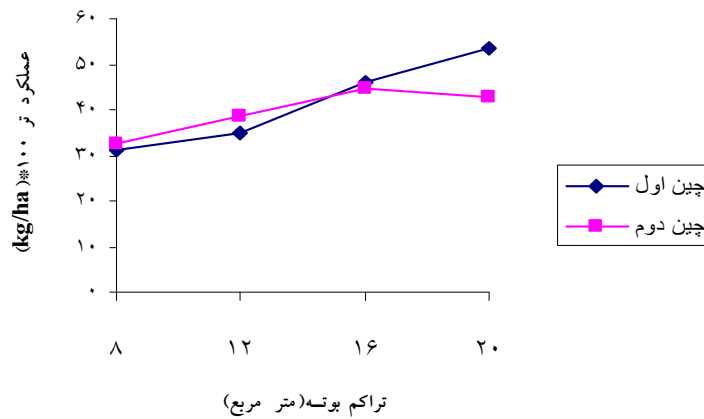
تراکم بوته در متر مربع	عملکرد تر Kg/ha	عملکرد خشک Kg/ha	درصد اسانس بوته	عملکرد اسانس L/ha
۸	۳۱۸۷/۷۲۰ ^b	۹۲۸/۵۰۸ ^c	۱/۱۹۰ ^a	۸/۴۸ ^b
۱۲	۳۶۷۸/۰۵۴ ^b	۱۰۱۶/۷۶۸ ^{bc}	۱/۲۲۰ ^a	۹/۷۹ ^{ab}
۱۶	۴۵۳۲/۹۸۴ ^a	۱۱۹۳/۰۹۴ ^{ab}	۱/۰۷۴ ^{ab}	۱۰/۳۲ ^{ab}
۲۰	۴۸۱۲/۵۶۷ ^a	۱۳۳۴/۱۳۳ ^a	۰/۹۲۷ ^b	۱۱/۹۵ ^a

اول و درچین دوم کمترین عملکرد تر (۲۱۱۱/۹۵۸ کیلوگرم در هکتار) حاصل شد (جدول ۵).

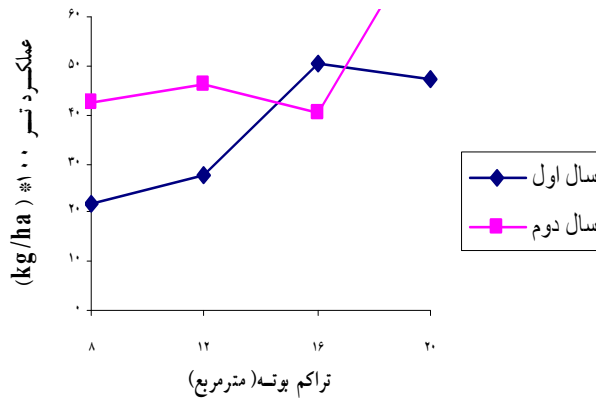
۲. عملکرد خشک

نتایج موجود نشان داد که عملکرد خشک نعناع فلفلی تحت تأثیر

بیشترین عملکرد تر حاصل شد (شکل ۱). در سال اول نسبت به سال دوم عملکرد تر کاهش پیدا کرد (شکل ۲). به گونه ای که در تراکم های ۱۶ و ۲۰ بوته در مترمربع در سال دوم بیشترین عملکرد تر حاصل شد. هم چنین در سال دوم و چین اول بیشترین عملکرد تر (۵۸۲۱/۲۴۷ کیلوگرم در هکتار) و در سال

شکل ۱. اثر ترکیبی تراکم بوته و چین بر عملکرد تر نعناع فلفلی

شکل ۲. اثر ترکیبی تراکم بوته و سال بر عملکرد تر نعناع فلفلی

۳. ارتفاع بوته

نتایج نشان داد (جدول ۱) ارتفاع بوته تحت تأثیر چین، اثر متقابل تراکم بوته در چین، سال، و اثر متقابل چین در سال قرار گرفت. مقایسه میانگین اثر ترکیبی تراکم بوته و چین نشان داد بیشترین ارتفاع بوته به تیمار چین اول و تراکم ۸ بوته در مترمربع مربوط است (۴۹/۲۸ سانتی متر). مقایسه میانگین (جدول ۳) نشان داد ارتفاع بوته در چین اول بیشتر از چین دوم بود. هم‌چنین در سال دوم نسبت به سال اول ارتفاع گیاه افزایش پیدا کرد (جدول ۴). جدول ۵ مقایسه میانگین اثر ترکیبی چین و سال را نشان می‌دهد به طوری که در سال دوم و چین اول بیشترین

فاکتور تراکم بوته، چین، سال و چین در سال قرار گرفت. مقایسه میانگین (جدول ۲) عملکرد خشک نعناع فلفلی در تراکم‌های مختلف کاشت نشان داد که بیشترین عملکرد خشک همانند عملکرد تر در تراکم ۲۰ بوته در متر مربع حاصل شد و در تراکم ۸ بوته در مترمربع کمترین عملکرد خشک حاصل شد. هم‌چنین در چین دوم نسبت به چین اول عملکرد خشک کمتری حاصل شد (جدول ۳) نتایج مقایسه میانگین نشان داد عملکرد خشک همانند عملکرد تر در سال دوم به مقدار بیشتری نسبت به سال اول حاصل شد (جدول ۴). هم‌چنین در سال اول و در چین دوم کمترین عملکرد خشک حاصل شد (جدول ۵).

جدول ۳. مقایسه میانگین برخی صفات مرفولوژیک و اسانس نعنای فلفلی در دو چین (میانگین دوسال آزمایش)

چین	عملکرد خشک Kg/ha	ارتفاع Cm	درصد اسانس بوته	عملکرد اسانس L/ha
چین اول	۱۱۹۷/۸۸۳ ^a	۴۸/۴ ^a	۱/۰۳ ^b	۱۱/۹۸ ^a
چین دوم	۱۰۳۸/۶۶۸ ^b	۴۱/۶ ^b	۱/۱۸ ^a	۸/۲۹ ^b

جدول ۴. مقایسه میانگین برخی صفات مرفولوژیک و اسانس نعنای فلفلی در دو سال

سال	عملکرد تر Kg/ha	عملکرد خشک Kg/ha	ارتفاع Cm	درصد اسانس در برگ	درصد اسانس بوته	عملکرد اسانس L/ha
سال اول	۳۴۵۱/۹۱۷ ^b	۱۰۱۲/۶۰۳ ^b	۴۲/۸ ^b	۱/۴۲ ^b	۰/۲۷ ^b	۱۲/۷۳ ^b
سال دوم	۴۶۵۳/۷۴۷ ^a	۱۲۲۳/۹۴۸ ^a	۴۷/۲ ^a	۲/۳۴ ^a	۱/۹۴ ^a	۱۷/۵۴ ^a

درصد اسانس بوته در تراکم‌های مختلف کاشت (جدول ۲) نشان داد که تراکم‌های ۸ و ۱۲ بوته در مترمربع درصد بیشتری اسانس بوته تولید کردند. مقایسه میانگین مربوط به چین (جدول ۳) نشان داد که در چین اول نسبت به چین دوم درصد اسانس بوته کمتری تولید شد. مقایسه میانگین مربوط به درصد اسانس بوته در دو سال (جدول ۴) نشان داد که در سال دوم نسبت به سال اول درصد اسانس بیشتری در بوته تولید شد. مقایسه میانگین اثر ترکیبی تراکم بوته و سال نشان می‌دهد که در سال دوم و در تراکم ۱۲ بوته در مترمربع بیشترین درصد اسانس بوته و در سال اول و در تراکم ۲۰ بوته در مترمربع کمترین درصد اسانس بوته حاصل شد. هم‌چنین اثر ترکیبی چین و سال (جدول ۵) نشان داد که در سال دوم و در چین دوم درصد اسانس بیشتری تولید شد (۲/۲۷ درصد).

۶. عملکرد اسانس

بر اساس تجزیه واریانس مرکب (جدول ۱) عملکرد اسانس تحت تأثیر تراکم بوته، چین، سال و اثر متقابل تراکم بوته و سال قرار گرفت. مقایسه میانگین عملکرد اسانس در تراکم‌های مختلف کاشت (جدول ۲) نشان داد با افزایش تراکم بوته عملکرد اسانس افزایش یافت. هم‌چنین در چین دوم نسبت به چین اول عملکرد اسانس کاهش یافت (جدول ۳). اثر ترکیبی

ارتفاع گیاه (۵۸/۱ سانتی‌متر) و در سال دوم و چین دوم کمترین ارتفاع گیاه (۳۶/۲۳ سانتی‌متر) مشاهده شد. این نتایج بانتهای تحقیق افلاطونی (۷) مطابقت دارد. نتایج به دست آمده از آزمایش وی نشان داد که در چین اول بیشترین ارتفاع گیاه و بیشترین عملکرد تر و خشک حاصل شد.

۴. درصد اسانس در برگ

نتایج تجزیه واریانس نشان داد که درصد اسانس در برگ فقط تحت تأثیر فاکتور سال و اثر متقابل تراکم بوته در سال و اثر متقابل چین در سال قرار گرفت. مقایسه میانگین اثر ترکیبی تراکم بوته و سال نشان داد که در تراکم ۱۲ بوته در سال دوم درصد اسانس بیشتری در برگ حاصل شد و کمترین درصد اسانس برگ به تراکم ۸ بوته در مترمربع و سال اول مربوط است. هم‌چنین مقایسه میانگین اثر ترکیبی چین و سال (جدول ۵) نشان داد که در چین دوم و سال دوم درصد اسانس بیشتری در برگ تولید شد (۲/۱۶ درصد).

۵. درصد اسانس بوته

بر اساس نتایج جدول تجزیه واریانس (جدول ۱) درصد اسانس بوته تحت تأثیر تراکم بوته، چین، سال، اثر متقابل تراکم بوته در چین و اثر متقابل چین در سال قرار گرفت. مقایسه میانگین

جدول ۵. مقایسه میانگین اثرات متقابل چین در سال بر روی برخی صفات مورفولوژیک و اسانس نعناع فلفلی

چین دوم		چین اول	
درصد اسانس بوته	درصد اسانس برگ	ارتفاع بوته	ارتفاع بوته
۱/۰۷ ^b	۱/۱۵ ^b	۴۶/۸۵ ^a	۴۶/۸۵ ^a
عملکرد خشک Kg/ha	۷۲۷/۶۶۷ ^b	۲۱۱۱/۹۵۱ ^b	۱۲۹۷/۵۴ ^b
عملکرد تر Kg/ha	۴۷۹۱/۸۷۵ ^a	۲۱۱۱/۹۵۱ ^b	۱۲۹۷/۵۴ ^b
درصد اسانس بوته	۲/۱۶ ^a	۱/۶ ^a	۱/۶ ^a
درصد اسانس برگ	۲/۱۶ ^a	۱/۶ ^a	۱/۶ ^a
عملکرد خشک Kg/ha	۷۷۹/۸۹۶ ^a	۲۱۱۱/۹۵۱ ^b	۱۲۹۷/۵۴ ^b
عملکرد تر Kg/ha	۳۶/۳۳ ^b	۴۷۹۱/۸۷۵ ^a	۱۲۹۷/۵۴ ^b
سال اول	۳۴۸۶/۲۴۶ ^b	۳۸۷۳ ^b	۳۸۷۳ ^b
سال دوم	۵۸۲۱/۲۴۷ ^a	۵۸۱ ^a	۵۸۱ ^a

حروف غیر مشابه در هر ستون اختلاف معنی دار در سطح احتمال ۵٪ را نشان می دهند.

تراکم بوته و سال نشان داد که در تراکم ۲۰ بوته و در سال دوم بیشترین عملکرد اسانس (۲۱/۱۵ لیتر در هکتار) حاصل شد و تراکم ۸ بوته در سال اول کمترین عملکرد اسانس (۱۲/۳۵ لیتر در هکتار) را تولید نمود.

بحث

در تراکم‌های بالاتر به دلیل قرار گرفتن تعداد بوته زیاد در واحد سطح عملکرد تر و خشک افزایش یافت. رضایی‌نژاد و همکاران (۴) گزارش کردند که در زیره سبز، متناسب با افزایش تراکم گیاهی میزان عملکرد هر بوته کاهش یافت چون تعداد بوته در واحد سطح افزایش یافته در نتیجه عملکرد تر افزایش یافت. دی لالوز و همکاران (۱۱) گزارش کردند که با افزایش تراکم گیاهی عملکرد خشک افزایش یافت. هم‌چنین در سال دوم و چین اول بیشترین ارتفاع گیاه و در سال دوم و چین دوم کمترین ارتفاع گیاه مشاهده شد. افزایش ارتفاع بوته موجب می‌شود تا برگ‌های جوان مقدار بیشتری از نور خورشید را دریافت کنند. نتایج بررسی‌ها نشان داد که نعنای فلفلی در سال دوم از رشد مناسب‌تری نسبت به سال اول برخوردار بود به طوری که این گیاه کمترین بیوماس و ارتفاع را در سال اول و در چین دوم تولید کرد (۷ و ۱۰). نتایج حاصل از تحقیق پیسگالیا و همکاران (۱۷) نیز این نتیجه را تأیید می‌کند. با توجه به این که در تراکم‌های پایین‌تر رقابت بین بوته‌ها کمتر از تراکم‌های دیگر بوده و در ضمن فضای بیشتری در اختیار هر بوته قرار گرفته، گسترش بوته‌ها به اطراف بیشتر شده و فرصت بیشتری برای رشد تک بوته وجود داشت. بنابراین تعداد برگ بیشتری در تراکم‌های پایین‌تر تولید می‌شود و به طبع آن میزان اسانس تولیدی در تراکم‌های پایین‌تر افزایش می‌یابد. با افزایش تراکم بوته عملکرد اسانس افزایش یافت. لازم به ذکر است که افزایش تراکم بوته عملکرد خشک را نیز تحت تأثیر قراردادده بود، بنابراین افزایش عملکرد اسانس می‌تواند تحت تأثیر این عامل باشد. گزارشی در مورد ریحان نشان داد که در سال اول

آزمایش تأثیر تراکم کاشت روی درصد اسانس غیر معنی‌دار شد ولی در سال دوم تراکم کاشت روی این صفت مؤثر بود (۸). نتایج حاصل نشان داد که نعنای فلفلی در سال دوم بیشترین عملکرد تر، عملکرد خشک، درصد اسانس برگ، درصد اسانس بوته و عملکرد اسانس را تولید نمود. افلاطونی (۷) در تحقیق خود گزارش کرد، نعنای فلفلی در سال دوم بیشترین عملکرد خشک و تر را تولید نمود. نتایج حاصل نشان داد که گیاه نعنای فلفلی در چین اول نسبت به چین دوم از رشد مناسب‌تری برخوردار بود که علت آن علاوه بر طول دوره رشد زیاد گیاه، می‌تواند روزهای آفتابی با دمای هوای مناسب باشد که سبب فتوسنتز بیشتر شد و بیشترین عملکرد اسانس را در چین اول تولید نمود. هم‌چنین در چین اول طول روز بلندتر بوده و در نتیجه میزان تابش نیز بیشتر بود. لکامو و همکاران (۱۵) نیز گزارش کردند که میزان اسانس گیاهان، تحت شرایط نور اضافی بیشتر از گیاهان تحت شرایط نور معمولی است و بیوسنتز اسانس بستگی زیادی به رژیم‌های نوری دارد با توجه به این که در تراکم‌های پایین‌تر رقابت بین بوته‌ها کمتر از تراکم‌های دیگر است و در ضمن فضای بیشتری در اختیار هر بوته قرار گرفته، گسترش بوته‌ها به اطراف بیشتر شده و فرصت بیشتری برای رشد تک بوته وجود داشته، در نتیجه میزان فتوسنتز بیشتر شد. وجود ارتباط میان عوامل مربوط به رشد برگ و کمیّت و کیفیت اسانس موضوعی است که به عنوان محور تحقیقات برخی از پژوهش‌ها مطرح گردیده است. در تحقیقات انجام شده (۱۳ و ۱۴) نوعی ارتباط بین سطح برگ و میزان اسانس مشاهده شد. در نعنای فلفلی تعداد غدد ترشح کننده در برگ ثابت نیست و با گسترش سطح برگ افزایش می‌یابد. بدیهی است که سطح برگ از نظر فیزیولوژیکی دارای اهمیت است، زیرا تحقیقات نشان داده که فتوسنتز و تولید فرآورده‌های فتوسنتزی ارتباط مستقیمی با تولید اسانس دارد. به همین دلیل است که میزان اسانس تولیدی در تراکم ۱۲ بوته در متر مربع بیشترین است ولی در کل در تراکم‌های بالاتر به دلیل تولید وزن

فلفلی به منظور تولید حداکثر عملکرد تر، خشک و عملکرد اسانس در تراکم ۲۰ بوته در مترمربع انجام شود. به هر حال برای دست یابی به عملکرد کمی و کیفی مطلوب اسانس نعناع فلفلی بایستی در هر منطقه نسبت به تحقیقات به زراعی لازم اقدام نمود.

سپاسگزاری

بدین وسیله از همکاری و مساعدت‌های آقای دکتر محمد مقدم مدیریت محترم گروه زراعت و اصلاح نباتات دانشگاه تبریز به خاطر راهنمایی‌های ارزنده سپاسگزاری می‌گردد.

خشک بیشتر عملکرد اسانس بیشتری حاصل شد.

نتیجه‌گیری

نتایج نشان داد که نعناع فلفلی در سال دوم از رشد مناسب‌تری نسبت به سال اول برخوردار بود. در چین اول به دلیل مساعد بودن شرایط آب و هوایی و طولانی بودن طول دوره رشد بیوماس بیشتری تولید نمود. هم‌چنین در تراکم‌های بالاتر به دلیل تعداد بوته بیشتر در واحد سطح، بیوماس بیشتری تولید شد. با توجه به افزایش روزافزون مصرف گیاهان دارویی خصوصاً نعناع فلفلی در صنایع دارویی و تقاضای زیاد این گیاه در جهت تولید به شیوه علمی توصیه می‌شود که کشت نعناع

منابع مورد استفاده

۱. امیدبیگی، ر. ۱۳۷۴. رهیافت‌های تولید و فرآوری گیاهان دارویی. جلد اول، انتشارات فکر روز، تهران.
۲. امید بیگی، ر. ۱۳۷۶. رهیافت‌های تولید و فرآوری گیاهان دارویی. جلد دوم، انتشارات طراحان نشر، مشهد.
۳. حاج سید هادی، س. م. ر.، ن. خدابنده، م. درزی و ن. یاسا. ۱۳۸۰. بررسی اثر زمان کاشت و تراکم گیاه روی مقدار اسانس و کامازولن در گیاه دارویی بابونه. اولین همایش ملی گیاهان دارویی ایران.
۴. رضایی نژاد، ع.، ک. خادمی و م. یاری. ۱۳۸۰. بررسی تأثیر دفعات آبیاری و فاصله ردیف بر عملکرد دانه و اسانس زیره سبز در خرم آباد. اولین همایش ملی گیاهان دارویی ایران.
۵. زرگری، ع. ۱۳۷۶. گیاهان دارویی. جلد چهارم، چاپ ششم، انتشارات دانشگاه تهران.
۶. نقدی بادی، ح.، د. یزدانی، ف. نظری و م. ع. ساجد. ۱۳۸۱. تغییرات فصلی، عملکرد و ترکیبات اسانس آویشن (*Thymus vulgaris* L.) در تراکم‌های مختلف کاشت. فصلنامه گیاهان دارویی ۵: ۶-۱۱.
7. Aflatuni, A. 2005. The yield and essential oil content of mint (*Mentha* spp.) in Northern Ostrobothnia. Academic dissertation to be presented with the assent of the faculty of science. University of Oulu.
8. Arabaci, O. and Bayram, E. 2004. The effect of nitrogen fertilization and different plant densities on some agronomic and technologic characteristic of basil (*Ocimum basilicum* L.). J. Agron. 3(4): 255-262.
9. Atal, C.K. and Kupar, B.M. 1982. Cultivation and utilization of medicinal plants. Regional Research Laboratory. Jammu-Tawi, India.
10. Chalchat, J.C., R.P. Garry and A. Michet. 1997. Variation of the chemical composition of essential oil of (*Mentha piperita* L.) during the growing time, J. Essential Oil Res. 9:463-465.
11. Delaluz, L. A., V.F. Fiallo, C. R. Ferrada and G.M. Borrego. 2002. Investigations agrícolas an especies de uso frecuente enia medicina tradicional 111. Toronjil de mentha (*Mentha piperita* L.) Rev cub Plants Medicinales 702:1-4.
12. Douglas, J.A., J.M. Follett and A. J. Heaney. 2002. The effect of plant density on the production of valerian root. Acta Hort. 426: 264-272.
13. Drazic, S. and S. Pavlovic. 2005. Effects of vegetation space on productive traits of peppermint (*Mentha piperita* L.). Institute for medicinal plants Research Dr Josif pancic, Tadeusa kosuska 1, 1100 Belgrade, FR Yugoslavia. 31:1-4.
14. Hornok, L. 1980. Effect of environmental conditions on the production of essential oil plants. Ph.D. Dissertation,

Budapest.

15. Letchamo, W.Xu. and A .Gosselin. 1995. Photosynthetic potential of *Thymus vulgaris* selections under two light regimes and three soil water levels. Sci. Hort. 62 : 89-101.
16. Parmenter, G.A. 1997. Planting density effect on root yield of purple coneflower(*Echinacea purpurea* Moench). New Zealand J. Crop and Hort. Sci. 25:169-175.
17. Piccaglia, R., V. Dellacecca, M. Marotti and E. Giovanelli. 2005. Agromic factors affecting the yields and essential oil composition of peppermint(*Mentha piperita* L.). ISHS Acta Horticulturae, International Symposium on Medicinal and Aromatic plants. UK.